

Csíky Balázs
Az angolkisasszonyok iskolája
Klotildligeten

A két világháború között Magyarországon felvirágzott a szerzetesi élet. Ez a korszakban megfigyelhető katolikus megújulás része és egyben egyik mozgatórugója is volt. Két tényezőben nyilvánult meg. Az egyik a már meglévő szerzetek számbeli növekedése és új szerzetek megjelenése, a másik pedig a szerzetesi aktivitás fokozódása, a szerzetesi szellem és fegyelem megszilárdulása. A szerzetesnők száma 1950-ig több mint háromszorosára emelkedett, ezen belül az angolkisasszonyok száma több mint másfélszeresére.¹ Számbeli növekedésük jele volt az önálló magyar rendtartomány megalakulása is 1938-ban.²

A két legfontosabb, legtöbb iskolával rendelkező női szerzet az angolkisasszonyok és az orsolyiták voltak.³ Az angolkisasszonyok a korszakban sorra alapították rendházaikat Zugligeten (1926), Nyíregyházán (1929), Klotildligeten (1937) és Észak-Erdély visszaszerzése után az erdélyi Élesden (1941). A házak mellett hamarosan intézeteket, gimnáziumokat és polgári iskolákat nyitottak.⁴ Ebbe a folyamatba illeszkedik tehát a klotildligeti házalapítás és mellette az iskola megnyitása is.

Ez a nagyarányú fejlődés indokolja a téma részletes feldolgozását, ami máig váratott magára, hiszen hiányoznak az egyes iskolák történetét bemutató tanulmányok. Ennek egyik oka, hogy a szerzetesrendek feloszlásával iratanyaguk szétszóródott, megsemmisült vagy hozzáférhetetlenné vált. Több monográfia tárgyalta egy-egy szerzetesi gimnázium történetét,⁵ az alsóbb iskolákra azonban nem

¹ GERGELY, 1999. 180, 193. skk. és SZÁNTÓ, 1988. 592–593.

² BEKE, 1992. II., 182.; az önálló rendtartomány megalakulását 1939-re teszi: DIÓS, 1993. 276.

³ GERGELY, 1999. 254.

⁴ PUSKELY, 1990. 103.

⁵ ld. pl. Mészáros István sorozatát a bencés gimnáziumokról: MÉSZÁROS, 1988., MÉSZÁROS, 1990., MÉSZÁROS, 1994a., MÉSZÁROS, 1994b. Női szerzet által fenntartott gimnáziumról: a megváltó nővérek Szent Margit Gimnáziumáról: SZÁLKA, 1991.

fordítottak kellő figyelmet. Önálló tanulmányok, sőt monográfia is született állami polgári iskolákról,⁶ az egyházi, szerzetesi fenntartásúak története azonban szinte feldolgozatlan.⁷

Általánosságban is elmondható, hogy kevés mű született a női szerzetek által fenntartott iskolákról. Annak ellenére, hogy az orszolyiták mellett a legnagyobb magyarországi tanítórend az angol-kisasszonyok szerzete volt, iskoláinak történetét szintén nem dolgozták még fel.⁸ A *Magyar Katolikus Lexikon* angol-kisasszonyokkal foglalkozó szócikke pedig meg sem említi a klotildligeti polgári iskolát.⁹

Mielőtt rátérnék az iskola történetének tárgyalására, röviden vázolni fogom az angol-kisasszonyok történetét, majd bemutatom a helyszínt, ahol az iskola működött.

Az angol-kisasszonyok

Az Angol-kisasszonyok Boldogságos Szűz Mária Intézete (Institutum Beatae Mariae Virginis) pápai jogú női tanító-nevelő kongregációt Mary Ward alapította, aki a katolikusüldözés elől menekült Angliából a kontinensre. Az volt a célja, hogy a hit terjesztését és védelmét segítse. 1609-ben a flandriai Saint Omer-ben alapította az első házat, kollégiumot és iskolát nyitott Angliából menekült katolikus nemesi családok leányai számára. Munkatársainak egy része visszatért Angliába, hogy a katolikus hit megmentéséért dolgozzon. Mary Ward az új közösség szabályainak mintájául a jezsuiták konstitúcióit választotta. Az új szerzetet közvetlenül a pápának szándékozott alárendelni, és nem lett volna a tagok számára klauzúra. Terveit ellenállás fogadta, és VIII. Orbán pápa 1631-ben feloszlatta a kongregációt. A következő évben azonban ismét

⁶ Állami polgári iskolák történetét feldolgozó művek: Általánosan legutóbb: SIMON, 1979.; Monográfiák: RUBINT, 1985., TÖLGYESI, 2000. (magánjellegű polgári iskoláról szól); vannak ezen kívül egyes települések teljes iskolatörténetét feldolgozó monográfiák is: pl. STIPKOVITS, 1996.; önálló tanulmányok: pl. NAGY, 1992. 331–355.

⁷ Csak egy önálló tanulmányt találtam, amely szerzetesi fenntartású polgári iskolával foglalkozik: TOMPAN, 1999. 96–121.

⁸ Az egyetlen ilyen tárgyú önálló tanulmány: SZITHA, 1990. 39–47.

⁹ DIÓS, 1993. 276.

engedélyezte a közösségi életet Rómában Mary Ward és társai számára, de eredeti tervein változtatnia kellett az alapítónőnek. Az alapszabályokat 1703-ban erősítette meg XI. Kelemen pápa, de a szerzetet csak 1877-ben hagyta jóvá IX. Pius pápa. A vatikáni Szerzetesi Kongregáció 1977-ben engedélyezte, hogy a szerzet a jezsuiták alapszabálya szerint éljen, ahogy Mary Ward már az alapításkor szeretne volna.

Magyarországra Pázmány Péter hívta az angolkisasszonyokat. Az 1628-ban, Pozsonyban megnyílt ház alapításában maga Mary Ward is közreműködött. A szerzet 1631-es feloszlata miatt ez a ház is megszűnt. 1770-ben Mária Terézia hívta meg őket Budára, és ekkor az alapítás már tartósnak bizonyult. A közösség 1787-ben átköltözött a pesti Váci utcába. Itt nyitották meg 1856-ban az első magyar tanítóképzőt, majd a 20. század elején a Polgári Iskolai Tanárképzőt, 1917-ben pedig a Ward-kollégiumot. A 19. században alapították az egri, veszprémi és eperjesi házat és iskolát. 20. századi alapításairól fentebb esett szó.¹⁰ A társaság már 1922-ben kérte a veszprémi püspökön keresztül, hogy a püspöki kar járjon közben az önálló magyar provincia létrehozása érdekében. 1938-ra sikerült elérni, hogy a Szentszék intézkedésére létrejöjjön az önálló magyar tartomány, amely az osztrák, Sankt Pölten-i provinciából vált ki, de továbbra is a Sankt Pölten-i generalátus alá tartozott. Székhelye Budapesten volt. Az első magyar tartományfőnöknő Krigovszky M. Magdolna lett.¹¹

A helyszín: Klotildliget

1895-ben megnyílt az Esztergom–Budapest vasútvonal, és a kínáló lehetőséget kihasználva József Károly Habsburg főherceg piliscsabai uradalmából villatelkeket parcellázott ki a vasútvonal mellett. A kialakuló nyaralótelep feleségéről kapta a Klotildliget nevet. Főként a budapesti középosztály vásárolt itt nyaralót, de a piliscsabai katonai táborok közelsége miatt a katonai elit több tagja

¹⁰ PUSKELY, 1995. 49–51.

¹¹ BEKE, 1992. I., 95.; BEKE, 1992. II., 182.; A 18. században elszakadt mainzi és Sankt Pölten-i generalátusok 1953-ban egyesültek a római generalátussal. (PUSKELY, 1995. 49.)

is. A gyorsan fejlődő nyaralótelep 1925-ben vált el Piliscsabától és lett önálló kisközség. Neve ideiglenesen Klotildfalva, a következő évtől pedig Klotildliget lett. A Rákosi-rendszerben már kényelmetlen volt a Klotild főhercegnőre emlékeztető helynév, így 1949-ben a település nevét Pilisligetre változtatták. 1950-ben azután a nagyobb közigazgatási átalakítás keretében meg is szüntették az új rendszerben elítélendőnek és reakciónak vélt életformát és társadalmi réteget reprezentáló kisközséget.¹²

Klotildligeten helyi szinten játszódott le az a folyamat, amelyet országos méretekben fentebb vázoltam. 1898 és 1942 között öt szerzet telepedett le itt. 1898-ban a lazaristák vagy misszióspapok még a régi községrészen, Piliscsabán nyitották meg első magyarországi házukat. József Károly főherceg vadászbalesetben elhunyt László fia emlékére adta nekik vadászkastélyát és kápolnát építtetett mellé. 1905-ben a vincés nővérek, akik a lazaristák vezetése alatt állnak, már Klotildliget területén alapították meg házukat, amely néhány évig magyarországi központi házuk volt, azután pedig beteg nővérek otthonaként működött. A további három szerzet a két világháború között telepedett le. Az angolkisasszonyokról alább bővebben esik majd szó. A másik két szerzetet a tiszta levegő és az üdülés igénye motiválta, hogy itt vásároljanak maguknak házat. 1929-ben nyílt meg a Szent József Hospitium, amelyet egy egyesületen keresztül a Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társasága nevű női szerzet működtetett. Ez hölgyüdülő volt és egyben a társaság magyarországi központi háza és novíciátusa. Végül 1942-ben a megváltós nővérek nyitottak Klotildligeten rendházat, amely a budapesti Szent Margit Intézet nyaralója is volt.¹³

Angolkisasszonyok Klotildligeten

Az angolkisasszonyok budapesti intézete Klotildligeten vásárolt telket és házat, amelyben 1937-ben kápolnát alakítottak ki és megnyitották a rendházat.¹⁴ Ez a rendházalapítás a fentebb vázolt országos és helyi folyamatokba illeszkedett bele, a szerzetesrendek korabeli

¹² GYALAY, 1997. 1160.

¹³ Schematismus, 1950. 78–80, 82, 87, 90.

¹⁴ SzfvPL No. 4512 – 2055/1937.

felvirágzásának egyik apró jele volt. Nyomós érv lehetett a házalapítás mellett a tiszta levegőn és szép természeti környezetben kívül az is, hogy a lazarista atyák elláthatták a nővérek lelki vezetésének feladatát, amint tették is ezt kezdettől fogva, egészen 1950-ig, a szerzetesrendek működésének betiltásáig.¹⁵ A letelepedés időben egybeesett egy másik folyamattal is. Eleinte Klotildligetnek főleg protestáns lakosai voltak, idővel azonban többségbe kerültek a katolikusok. A hívek lelkigondozását a rendházak kápolnáiban látták el, hamarosan felmerült azonban egy saját templom építésének igénye is. 1936-ban megalakult a Templomépítő Bizottság.¹⁶ 1937-ben pedig megszerveződött az önálló klotildligeti római katolikus egyházközség.¹⁷ Az egyházközség kiépítésének munkálataiba kapcsolódhatott tehát az angolkisasszonyok rendházának megnyitása.

A rendházban nemcsak nyaraltak a nővérek, hanem közösségi életük mellett újoncokat is felkészítettek a szerzetesi hivatásra. 1939-ben hat nővér készült örök fogadalomra Klotildligeten.¹⁸ Ekkoriban még csak nyáron lakták a nyaralót az angolkisasszonyok,¹⁹ 1940-ben azonban már hat nővér lakott itt Semsey Gizella vezetésével.²⁰ 1942-ben öt nővér és testvér újította meg Klotildligeten ideiglenes fogadalmát.²¹ A szerzetesi közösségre az iskola megnyitása után azért is szükség volt, hogy a nővérek lelkileg felkészülhessenek a nevelői munkára.

Az iskola megnyitása

Már 1938 nyarán kérték az angolkisasszonyok az egyházmegyei főtanfelügyelőtől,²² hogy magánjellegű polgári iskolát, azaz polgári iskolai előkészítő tanfolyamot²³ indíthassanak az 1938/39. tanévben. Egy hónap múlva azonban bejelentették, hogy nem tudják

¹⁵ SzfvPL No. 322N – 2162/1937., No. 7367K – 2716/1941., 839/1943., 954/1943., 1030/1946., 1216/1946.

¹⁶ SzfvPL No. 4512 – 2185/1936. A templom építési munkálatait 1941-ben kezdik majd el.

¹⁷ SzfvPL No. 4512 – 1099/1937.

¹⁸ SzfvPL No. 322 (vegyes) – 2071/1939.

¹⁹ SzfvPL No. 4512.sch. – 4594/1939.

²⁰ Schematismus, 1940. 100.

²¹ SzfvPL No. 7367K – 2035/1942.

megnyitni az iskolát, mert az Eucharisztikus Világkongresszus miatt későn hirdették meg a jelentkezést, és a gyerekek már beiratkoztak a szomszéd községbe.²⁴ Pilisvörösváron működött ugyanis egy állami polgári iskola, amelynek első osztályába Klotildligetről tizennégyen jártak be.²⁵ 1939 szeptemberében azonban a budapestvidéki tankerületi királyi főigazgató engedélyével már megindulhatott nyolc fiúval és kilenc lánnyal a polgári iskolai előkészítő tanfolyam első osztálya.²⁶ Fontos kérdés, hogy vajon mi volt az indoka az iskola megnyitásának.

Az intézmény nem volt előzmények nélküli, hiszen 1924-től néhány évig az irgalmas nővérek zárdájában már működött polgári iskolai előkészítő tanfolyam Klotildligeten.²⁷ Volt tehát lakossági igény az ilyen típusú iskola iránt, sőt tudjuk, hogy a helyi és környékbeli német ajkú lakosok kérték is az iskola felállítását.²⁸

Ezen kívül még két indok olvasható az iratokban. Az egyik, hogy beteg lányok a magaslati levegőjű, azaz szubalpin klímájú vidéken, gyógyító hatású környezetben folytathassák egy polgári leányiskolában tanulmányaikat. Az iskola azonban nem ezt a célt szolgálta. A másik indok, hogy a német ajkú és vallástalan vidéken a korszak neveléspolitikájának két alapelvét, a tanulók valláserkölcsei és hazafias nevelését²⁹ érvényre juttassák. Korabeli megfogalmazásban: *„az idegen nyelvszigeten, a minden tekintetben megbolygatott lelkeségű vidéken a mélyen vallásos érzésnek, a minden ízében magyar nemzeti gondolatnak őrhelyet építsen, hogy az onnan kikerült ifjúság Krisztus kezébe fogódzó hittel, izzó hazaszere-*

²² A katolikus polgári iskolákat ekkoriban egyházmegyei szinten irányították. 1943-tól kapcsolták be ezeket a központi irányításba, azaz a Katolikus Iskolai Főhatóság jogkörébe.

²³ Ez azt jelentette, hogy a tanulók vizsgáikat egy másik, nyilvánossági joggal rendelkező polgári iskolában teheték le.

²⁴ SzfvPL No. 4512.sch. – 4730/1938.

²⁵ SzfvPL No. 4512.sch – 4594/1939.

²⁶ SzfvPL No. 4512.sch – 5616/1939. Az első évfolyam létszámáról és nemek közötti arányáról különböző adataink vannak, én az iskola évkönyvének adatait fogadtam el. (Évkönyv, 1943. 31.)

²⁷ SzfvPL No. 4512.sch. – 108/1925.

²⁸ MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildligeti római katolikus polgári iskola, 154605/1942.

²⁹ Neveléstörténet, 1999. 612.

tettel legyen hűséges tagja a sokszor megpróbáltatott nemzetünknek.”³⁰ Ez az indok többször előkerült érvként, amikor a szerzet pénzt kért a minisztériumtól: „rendtagjaink hihetetlen erőfeszítéssel küzdenek ezen a németajkú és meglehetősen vallástalan vidéken. Ehhez a hazafias, szociális és kultúrmunkához kérem Nagyméltóságod kegyes támogatását.”³¹ Az érvelés hatásos volt, hiszen a minisztériumtól többször kapott anyagi támogatást a szerzet az iskola építéséhez. Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök is ezt az érvet hozta fel abban a levelében, amelyben támogatta, hogy nyilvánossági jogot kapjon az iskola: „az iskola igen szép missziót tölt be, amikor az erősen nemzetiségi jellegű vidéken hagyományos keresztény magyar szellemben neveli az ifjúságot.”³² Nyilvánvaló, hogy a minisztériumnál ilyen érveléssel, a hivatalos neveléspolitikai fráziszerű ismételtetésével lehetett célt érni. Ami a vallástalanságot illeti, az nem állja meg a helyét. Piliscsaba sváb és szlovák lakossága hagyományosan hívő katolikus volt, Klotildligeten pedig éppen ekkoriban kezdték el építeni az új katolikus templomot, ahogy már korábban említettem. Az viszont igaz, hogy az iskola tanulóinak nagy része nem tudott rendesen magyarul. Erről az iskola belső életét tárgyaló fejezetben részletesen fogok írni.

Az intézmény felállítását egyszerűen és természetesen okolta meg Krigovszky Magdolna, az angolkisasszonyok budapesti intézetének vezetője, az ekkoriban megalakuló önálló magyar rendtartomány elöljárója: „Nem szeretnénk, hogy házacskánk csak nyaralásra szolgáljon, hanem valami csekély apostoli munkát is szeretnénk kifejtteni azon a vidéken.”³³

Az iskola működése

1939 szeptemberében megindult tehát az oktatás, egyelőre polgári iskolai előkészítő tanfolyamként. A tanulók az angolkisasszonyok

³⁰ A budapestvidéki tankertületi királyi főigazgató jelentése az iskola létesítése, fenntartása és nyilvánossági joga tárgyában (Budapest, 1942. ápr. 20.). MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildliget, 148405/1942.

³¹ Dellamartina M. Anna klotildligeti főnöknő kérelme. MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildliget, 123172/1944.

³² MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildliget, 146106/1942.

³³ SzfvPL No. 4512.sch. – 4594/1939.

budapesti Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolájának gyakorló polgári iskolájában teheték le vizsgáikat az 1939/40-es és az 1940/41-es tanévben.³⁴ Az intézmény szorosan kapcsolódott a budapesti rendházhoz és iskolákhoz, hiszen a klotildligeti ház is a budapesti létesítette. Ennek az volt az előnye, hogy a szerzet központi vezetésének közelében, figyelve középpontjában működött az intézmény, mivel 1939-től a magyar tartomány vezetését a budapesti ház főnöknője látta el.

Az 1941/42-es tanévben az iskola már „tudomásul vett iskolaként” működött, és utólag a minisztérium ideiglenesen megadta a nyilvánossági jogot az átmenetileg koedukált polgári leányiskolának azzal a kikötéssel, hogy a fiú testnevelési és mezőgazdasági órák megtartására férfi tanárt alkalmazzanak, és mihamarabb egészítsék ki a szertárakat és a könyvtárat.³⁵ Egy év múlva azután a végleges nyilvánossági jogot is megadták az iskolának.³⁶ Sikertült tehát megszerezni az engedélyt, mire az első évfolyam kijárta az iskolát.

Átmenetileg koedukált leányiskoláról volt szó, azonban a második évtől kezdve mindig többségben voltak a fiúk. Csak néhány osztály volt, amelybe valamivel többen jártak a lányok közül. A magántanulók között is több volt a fiú. A legtöbb magántanuló az 1943/44-es tanévben volt, ekkor az összes diák 20%-át tették ki. Az iskola tanulóinak létszáma egészen 1944-ig gyors ütemben nőtt: az első évben több mint háromszorosára, majd évenként másfélszerezésére. 1943/44-ben 214-en jártak az iskolába, a következő tanévben azonban már csak 104-en, ami egyértelműen annak a következménye volt, hogy Magyarországot is elérte a háború.³⁷

Az 1942/43-as tanévben az iskolába járók szüleinek nagy része kisiparos, az ipari segédzemélyzethez tartozó, kisbirtokos, kisbérlő vagy napszámos volt. Néhány gyermek szülője azonban nagyiparos, nagykereskedő, köztisztviselő, értelmiségi vagy tőkés volt. 1944/45-ben a legtöbb szülő kisiparos, mezőgazdasági napszámos, kiskereskedő. A statisztikánál figyelembe kell venni, hogy ha egy

³⁴ MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildliget, 72919/1940., 94751/1941.

³⁵ SzfvPL No. 4512.sch. – 4761/1942.

³⁶ MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildliget, 136208/1943.

³⁷ Évkönyv, 1945. 11. A részletes adatokat lásd a függelékben!

szülőnek több gyermeke is járt az iskolába, akkor a szülőt többször számolták, márpedig az alsóbb rétegek családjában általában több gyermek volt, mint a felsőbb rétegeknél. Megállapítható azonban, hogy a gyermekek szüleinek nagyobb része volt kisiparos, mint a többi foglalkozási ágban dolgozó, és a mezőgazdaságból élő szülők aránya is magas volt.

Összefügg a szülők foglalkozásával, hogy a tanulók mekkora része tudta kifizetni a teljes tandíjat, illetve hányan részesültek valamilyen tandíjkedvezményben. Annak ellenére, hogy az 1944/45-ös tanévben az 1942/43-as tanévhez viszonyítva a szülők között megnőtt a másoknál napszámoként, alacsonyabb bérért dolgozók aránya, a gyerekek döntő többsége továbbra is teljes tandíjat fizetett. Ez egyrészt a tandíj alacsony mértékét mutatja, másrészt pedig azt, hogy nem a diákok társadalmi összetétele változott meg, hanem szüleik szegényedtek el, hiszen a tanulók ugyanarról a környékről származtak az iskola fennállásának egész ideje alatt, amint azt az alábbi adatok bizonyítják.

Az 1942/43-as tanévben a tanulók 60%-a klotildligeti vagy piliscsabai volt, további 25%-uk pedig a környező vagy közeli településekről járt be. A legtöbben vasúton vagy autóbusszal utaztak, csak Tinnyéről és Pilisszántóról (ahonnan másképp nem is lehetett eljutni az iskolába) jártak át gyalog, Perbálról és Tinnyéről pedig kerékpárral. Négyen budapestiek voltak, két tanuló Biharból, egy pedig a Jászságból származott. Az angolkisasszonyok rendházában nyolcan, a lazaristáknál pedig hárman laktak internátusban, további három gyerek pedig kosztadónál lakott. Az 1944/45-ös tanévben már tizenketten laktak a nővéreknél, öten kosztadónál, de csak egy gyerek a lazarista atyáknál. A piliscsabaiak aránya 64%-ra emelkedett, további 19% pedig bejáró volt. A háborús viszonyok között nem meglepő, hogy csupán a környező településekről, Piliscsévről, Pilisszántóról és Tinnyéről jártak be és csak gyalog. Két fővárosi és egy jászsági diákja volt ekkor az iskolának.³⁸ Összességében a tanulóknak 1943-ban 95%-a, 1945-ben pedig 97%-a származott Klotildligetről, Piliscsabáról vagy a környékről.³⁹ Ezek az adatok

³⁸ Évkönyv, 1943. 28–29., Évkönyv, 1945. 9–10.

³⁹ A környék alatt a Piliscsabával szomszédos településeket és a Piliscsaba és Esztergom között fekvő településeket értem.

világosan mutatják, hogy az iskola elsősorban a helyiek intézménye volt, és csak részben tekinthető kistérséginek. Figyelembe kell azonban venni, hogy a környéken több polgári iskola is működött, például a szomszédos Pilisvörösváron, így a gyerekek a hozzájuk közelebb fekvő iskolát választhatták.

A tanulók legnagyobb része római katolikus volt, az 1942/43-as tanévben egy evangélikus és hat református járt az iskolába, a reformátusok mind lányok voltak. Ez azonban úgy oszlott meg, hogy minden osztályban volt legalább egy református gyerek. 1944/45-ben viszont csak három református tanulója volt az iskolának, akik mindnyájan fiúk voltak.⁴⁰

A polgári iskola feladata az 1927-es törvény szerint, hogy a tanulóknak gyakorlati irányú általános műveltséget adjon, és vagy közvetlenül a gyakorlati életre, vagy középfokú szakiskolára készítse fel őket. Cél volt ezen kívül a művelt, magyar polgári háziasszonyok nevelése is.⁴¹ Ennek megfelelően alakult a klotildligeti iskolából kikerülő diákok élete is. Az első végzős osztályból, az 1942/43-as tanévben kereskedelmi középiskolába, postatanfolyamra, fémipari középiskolába vagy a katonasághoz mentek a tanulók. Az 1944/45-ben végzetek ipari és kereskedelmi pályára készültek, a lányok gazdasági és háztartási ismereteiket szerették volna bővíteni.⁴²

Az iskolaépület felépítése

Az új intézmény elhelyezésére új épületet kellett építeni. A nővérek erre a célra megvásárolták a házuk melletti telket.⁴³ A tervrajzokat és a költségvetést 1940-ben hagyták jóvá,⁴⁴ így megkezdődhetett az építkezés. Polgár István tervei alapján, Eidenpenz Mátyás vezetésével helyi kőművesek húzták fel a falakat. Így az építkezés munkát adott a piliscsabaiaknak, és fellendítette a helyi építőipart. A téglát a piliscsabai kegyúr, József főherceg szarvasi téglagyárából hozták,

⁴⁰ Évkönyv, 1943. 27–28., Évkönyv, 1945. 9.

⁴¹ SIMON, 1979. 65.

⁴² Évkönyv, 1943. 5., Évkönyv, 1945. 4.

⁴³ Visitatio, 1965. 10. gépelt kézirat a Klotildligeti Római Katolikus Plébánia Irattárában, kézírásos változata mikrofilmen: MOL X 7593. 21184. d.

⁴⁴ SzfvPL No. 4512.sch. – 4529A/1940.

de süttői mészkövet is felhasználtak.⁴⁵ Az építkezés teljes költsége 146.408 pengő volt, amelyből a nővéreknek 136.000 pengő állt rendelkezésére. A minisztérium már a helyszíni szemlén megígért 10.000 pengő államsegélyt, amelyet később ki is utaltak. A tartományfőnöknő szerette volna, ha évenként kiutálnak 10.000 pengőt vagy legalább még ugyanennyit ad a minisztérium, és bár ezt ott elő is jegyezték, csak a már előbb említett összeg érkezett meg.⁴⁶ 1941. szeptember 28-án Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök már felszentelhetette az új épületet, és ott meg is kezdődhetett a tanítás,⁴⁷ de még nem volt teljesen készen. A bentlakó lányok számára az angolkisasszonyok rendházában volt internátus, a fiúk pedig a lazarista rendházban lakhattak.⁴⁸ 1942-ben 20.000 pengőt kértek a befejezéshez a nővérek, és 6000-et kaptak is a minisztériumtól.⁴⁹ 1944-re kiderült, hogy a kút nem képes ellátni az iskola vízszükségletét, és az iskolaudvart sem alakították még ki. A szerzet újabb 5000 pengő rendkívüli állami segélyben részesült a munkák elvégzésére, mivel a budapesti intézet anyagi segítsége nem volt elegendő.⁵⁰ Az iskola teljes befejezése, az iskolaudvar kialakítása azonban az államosításig nem sikerült. A hiányokra hívja fel a figyelmet az is, hogy amint már említettem, a nyilvánossági jog megadását a minisztérium a szertárak és a könyvtár kiegészítéséhez kötötte. Az 1944-es bombatámadások nem tettek kárt az iskolaépületben, a szovjet katonai megszállás azonban annál inkább. Az ifjúsági és a tanári könyvtár 38%-ban elpusztult, a kémiai és fizikai szertár állománya pedig 90%-ban megsemmisült. Megrongálták a vízvezetékeket, a világítást, az ajtókat, ablakokat, zárat. Az iskolai oktatás újraindulását leginkább a padok elpusztítása nehezítette. Az elhagyott piliscsabai katonai táborból sikerült padokat szerezni.⁵¹ Újra be kellett tehát rendezni az épületet, de 1945 után már másként folytatódott az oktatás, amelyről külön fejezetben fogok szólni.

⁴⁵ ERDŐSI, 1991. 8–9.

⁴⁶ MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildliget, 73120/1940., 73555/1940., 76665/1940.

⁴⁷ Uo. 148405/1942.

⁴⁸ Uo. 136208/1943.

⁴⁹ Uo. 154605/1942.

⁵⁰ MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildliget, 123172/1944.

⁵¹ Évkönyv 1945. 4.

Az illetékes tankerületi főigazgató a nyilvánossági jog megadásával kapcsolatban a következőképpen jellemezte az iskolát: „Az iskola belső élete kifogástalan irányban indul. Példásan lelkiismeretes nevelési és oktatási munka folyik. A tanárok felkészültsége jó, buzgalma példás. Az alacsony létszám mellett szinte egyénileg foglalkoznak a különben gyöngye összetételű tanulói anyaggal. Nemzeti szempontból is értékes nevelési munkát végeznek. A magyar nyelvkészség és helyesírás hiányosságai mellett az általános tanulmányi eredmény általában megnyugtató, több szempontból jó.”⁵² Egy év múlva már keményebb kritikát fogalmazott meg a főigazgató: „A tanulók tanulmányi eredményének biztosítása érdekében a tanári testület példaadó szorgalmat fejt ki, mert a tanulók összetétele nagyon gyöngye, értelmi szintje alacsony s a vegyes tannyelvű népiskolai oktatás miatt magyar nyelvi tudásuk és készségük is hiányos. Az eredmények mérlegelése és osztályozása egyes tárgyakból a magyar nyelvvel küszködő tanulóknál [...] jóindulatúan elnéző. A szigorúbb tárgyilagosság azonban megállapíthatóan fokozódik.”⁵³ A két kritizált pont a gyenge képesség és a magyar nyelv nem kellő ismerete volt. A kérdéses, 1942/43-as tanév iratait vizsgálva kitűnik, hogy a tanulók adottságaival az osztályfőnökök is tisztában voltak. Az első, második és negyedik osztály osztályfőnökei is úgy nyilatkoztak a tanári értekezleteken, hogy osztályuk gyenge képességű. A második osztály osztályfőnöke mondta: „Az osztály legnagyobb részben gyenge tehetségű tanulókból áll, akiknek nagy erőfeszítésbe kerül a közepes névóra való törekvés is. Szorgalom, igyekezet sokban van, de kevés az önbizalom s nem mutat a feleletük. Kifejezőképességük csekély, sokat küzdenek a magyar nyelvvel.”⁵⁴ A negyedik osztály osztályfőnöke a következőket mondta: „A tanulmányi eredmény az osztály gyenge szellemi összetételének megfelelően gyatra. Sokan kapnak intőt és róvót gyenge helyesírásukért és mennyiség-

⁵² ld. 30. jegyz.

⁵³ A budapestvidéki tankerületi királyi főigazgató jelentése az iskola megvizsgálásáról a nyilvánossági jog végleges megadása miatt (1943. ápr. 24.). MOL K 501. 866. cs. 3. tétel Klotildiget, 136208/1943.

⁵⁴ Az 1943. június 5-én megtartott második félévi osztályozó értekezlet jegyzőkönyve. SzfvPL No. 4512.sch. – 4648/1943.

tanban tanúsított rossz előmeneteliükért. Jeles előmenetelű tanuló nincsen, néhány jó rendűn kívül a zöme elégséges és elégtelen. Az osztálynak több mint 50%-a intót kapott. Az erős serkentés remélhetőleg nagyobb szorgalomra fogja bírni az osztályt.”⁵⁵ Az igazgató pedig összefoglalóan megjegyezte: „A tanulók előmenetelében a második félévben kevés javulás volt tapasztalható.”⁵⁶ A gyenge teljesítmény mögött több tényező húzódhat meg. Az egyik ok a magyar nyelv nem kellő szintű ismerete, amit a tankerületi főigazgató is kifogásolt. A már idézett osztályfőnökön kívül az első osztály osztályfőnöke is azt mondta diákjairól, hogy „a tanulók nagy része német és tót anyanyelvű s így nem bírják tökéletesen a magyar nyelvet”.⁵⁷ Egy másik tanár pedig „a magyar helyesírást kifogásolja a tanulóknál. Keveset beszélnek magyarul, ami nagyon meglátszik a legkisebb dolgozataikon is.”⁵⁸ A gyerekek tehát egymás között és otthon németül vagy szlovákul beszéltek. Nem meglepő, hogy a helyesírás és a magyar nyelvi kifejezőképesség terén produkáltak a legrosszabb eredményeket. A kérdéses, 1942/43-as tanévben 44% volt a német anyanyelvű és 15% a szlovák anyanyelvű diákok aránya.⁵⁹ Egyéb okok is szerepet játszottak a gyenge teljesítményben. A harmadik osztály osztályfőnöke sosem beszélt osztálya tehetségéről, azonban részletesen ismertette a gyerekek magánéleti problémáit: „Az osztály fiúnövendégeit nagyon lefoglalja a sok leventeszolgálat, különféle gyakorlatok, melyek egész délutánokat vesznek igénybe. A hét különböző napjain be vannak osztva összeírások végzésére, valamint folyóiratok gyűjtésére. Nagy kedvvel és kitartással dolgoznak, de sokszor a tanulás rovására. – A leánynövendékek sokszor helyettesítik a harctéren küzdő édesapjuk munkaterét betöltő édesanyjukat. Különféle házimunkák várnak otthon rájuk. Ezt szívesen végzik, de kevés idejük marad a tanulásra. A legtöbb háztartásban nem tartanak háztartási alkalmazottat, s így a fejlődő gyermekekkel végeztetik a munkákat. A gyengén táplált szervezet

⁵⁵ Az 1943. április 29-i ellenőrző értekezlet jegyzőkönyve. SzfvPL No. 4512.sch. – 4500/1943.

⁵⁶ ld. 54. jegyz.

⁵⁷ ld. 55. jegyz.

⁵⁸ Az 1942. október 22-i nevelési tárgyú értekezlet jegyzőkönyve. SzfvPL No. 4512.sch. – 5384/1942.

⁵⁹ Évkönyv, 1943. 27.

megsínyli ezt. Vannak, akik idegen házakban segítenek, csakhogy az otthoniakon segítsenek. Ezek még kevésbé bírják a tanulást.”⁶⁰ „A fejlődéssel járó gyöngeségen kívül 2 esetben tudóbajra való hajlam mutatkozott. A gyöngye táplálkozás erősen meglátszik e két növendéken.”⁶¹ Ráadásul az iskolaév megrövidítése miatt gyorsabban kellett haladniuk az anyagban, ami külön megterhelést jelentett.⁶² A negyedik osztály gyenge teljesítményében azonban az is szerepet játszhatott, hogy ez volt az iskola első, induló osztálya, amelynél még nem lehetett annyira megválogatni, hogy kit vesznek fel.

A fegyelem szempontjából két kérdést vizsgállok meg. Az egyik, hogy mit követeltek a gyerekektől, a másik, hogy milyen kihágásokat ítélték súlyosnak az intézményben.

A negyedik osztály osztályfőnöke katonás fegyelmet követelt meg. A leventeoktatás miatt ez a fiúknak nem is lehetett újdonság. Az osztályfőnök így jellemezte osztályát: „Az osztály fegyelmi állapota javuló irányt mutat. A tanulók katonásan köszönnek és tízpercekben a kívánt és közösen megbeszélt rendben sétálnak. Még mindig kívánalmak merülnek fel az iskolából való hazatérés alatti viselkedésre. Az egy irányba haladó tanulók egy-egy jobb magaviseletű tanuló vezetésével mennek.”⁶³ Egy hónap múlva elégedetten jegyezte meg, hogy „a fiúk magatartása katonásabb, a lányoké komolyabb.”⁶⁴ Az egész iskolára jellemző, hogy a vizsgált tanévben az igazgató egységesítette a viselkedéssel kapcsolatos szabályokat, és a tanároktól is a lehető legnagyobb pontosságot és az óravázlatok pontos elkészítését követelte meg.⁶⁵

A súlyosnak ítélt vétségek elkövetői mind fiúk voltak. A vétségek között a következőket találjuk: hamisította az apja nevét az ellenőrzőjébe, hazudozás, fegyelmezetlenség, lopás, hanyagság. A fegyelmi vétségek mögött is az egyik esetben az állt, hogy a tanulóknak sokat kellett otthon dolgoznia a gazdaságban és a népes, szűk

⁶⁰ ld. 55. jegyz.

⁶¹ Az 1943. február 22-i félévi osztályozó értekezlet jegyzőkönyve. SzfvPL No. 4512.sch. – 4252/1943.

⁶² ld. 54. jegyz.

⁶³ ld. 55. jegyz.

⁶⁴ ld. 54. jegyz.

⁶⁵ Az 1942. szeptember 29-i módszeres értekezlet jegyzőkönyve. SzfvPL No. 4512.sch. – 5294/1942.

otthonban nem tudott tanulni.⁶⁶ Két tanulót távolítottak el a vizsgált félévben. Egyikük gyümölcsöt lopott, kerítést tört ki, állandóan későn járt iskolába, leckéjét nem készítette el, ráadásul társai között követői akadtak. A másik gyerek obszcén viselkedése és beszéde negatívan hatott az osztályra, és a tekintély tisztelete ellen is vétett.⁶⁷ A legsúlyosabbnak tehát azt ítélték az iskola nevelői, ha egy gyerek viselkedésével rossz példát mutatott és követőkre talált osztályában.

Több ifjúsági egyesület is működött az iskolában. A Mária Kongregációt azért alakították meg a tanárok, hogy a végzős diákok továbbra is kapcsolatban maradjanak az iskolával. A fiúk tornatanárra a növendékeinek alakított sportkört.⁶⁸ A Szívgyárda vezetői Lindmayer István lazarista hittanár atya és Legeza M. Ilona nővér voltak. A Szívgyárda hetenként tartotta gyűléseit. Ezeken imádkoztak, közösen énekeltek, szavaltak, kisebb jeleneteket adtak elő, játszottak és a gyűlésekre készített dolgozataikat olvasták fel a gyerekek az atya vezetésével.⁶⁹ A gyűléseken két gyakori téma volt: az egyik az engesztelés, a másik a rászorultak segítése. A pápa által szorgalmazott engesztelést a gyerekek gyakori gyónással és szentáldozással, valamint kilencedek imádkozásával végezték. A vallásos nevelés csúcspontja volt, amikor 1943. május 1-jén a tanulók felajánlották magukat iskolájukkal együtt Szűz Mária Szeplőtelen Szívének és utána gyertyás körmenetet tartottak. A Szívgyárda kereitei között szociális nevelés is folyt. A tagok teadélután rendeztek tombolával, amelynek jövedelmét a Vöröskeresztbe küldték az elesett katonák hozzátartozóinak megsegítésére. A szegény családoknak és a harctéren küzdő katonáknak is eljuttatták a *Szív* újságot. A katonáknak szeretetsomagokat is küldtek. A missziókat sztaniol, bélyeg és narancshéj gyűjtésével támogatták. A szociális nevelésre nemcsak a diákkörökben, hanem az iskola életének más területein is nagy hangsúlyt fektettek. A karácsonyi bazár bevételeiből a szegény tanulók kirándulásainak költségeit fedezték. A jó tanulók fog-

⁶⁶ ld. 55. jegyz.

⁶⁷ SzfvPL No. 4512.sch. – 4359/1943.

⁶⁸ Az 1943. március 4-i módszeres értekezlet jegyzőkönyve. SzfvPL No. 4512.sch. – 4247/1943.

⁶⁹ Az 1942. november 26-i ellenőrző értekezlet jegyzőkönyve. SzfvPL No. 4512.sch. – 5493/1942.

lalkoztak a gyenge képességűekkel, a gyerekek megosztották egymással tízórajukat. A használt tankönyveket továbbadták a következő osztálynak. Az elhunyt szülők temetésére koszorút vittek az osztálytársak és lelki üdvükért szentmisét mondtak.⁷⁰

A Prohászka Ottokár Önképzőkört a harmadik osztály osztályfőnöke, Tóth M. Ilona nővér vezette. Igyekezett a kör gyűléseit tematikusan megszervezni, hogy minden tantárgy és gyakorlati kérdés előkerüljön. A fellépést és a kifejezőkészséget fejlesztette ez a tevékenység. A vezető nagyon meg volt elégedve a kör tagjainak szorgalmával.⁷¹ Az önképzőkör vers- és prózamondó versenyt rendezett, de a diákok rajzban, műsorok készítésében és éneklésben is kitűntek. Az 1942/43-as évkönyv közölte Drevenka Antal második osztályos tanuló *Járór vagyok* című versét, amely a *Magyar Cserkészben* is megjelent. A költő egy, az orosz fronton szolgáló katona szerepébe képzele magát. A fontvonalon átkelve igyekszik kikémlelni az ellenséget. „*A hóba lapulok, mert jön az őr, / Szinte magától kezembem van a tör. / Felugrok, törömet belédöföm! / Meghalt! Egy kissé hóval elfödöm*” – szól a költemény.⁷² A katona észreveszi, hogy a házban egy magyar katonát vallatnak, belő az ablakon, majd a zürzavarban elmenekül bajtársával, de közben megsebesül. „*Másnap kihallgatáson állok. / Vitézségi érmemet várom. / A fiúk isznak, hogy boldog legyek, / Mindenki azt mondja: »Vitéz gyerek!«*”⁷³ Ebből is látszik, hogy a harmincas évektől az állami neveléspolitikát két fő elve, a valláserkölcsi és a nemzeti nevelés közül az utóbbi került előtérbe,⁷⁴ még az egyházi iskolákban is. Az ebben az időben már súlyos vereséget szenvedő, szovjet fronton harcoló magyar katonák példaként álltak a fiatal fiúk előtt.

A tanulmányi kirándulások, részben anyagi okokból, részben pedig a kedvező természeti adottságok miatt leginkább a közeli erdőkbe, a helyi, a piliscsévi községi erdőbe vagy a Nagyszénás-hegyre vezettek. Többször kirándultak Budapestre is. Máriaremetére zarándokoltak, megnézték a Szentföldi Múzeumot, az Állatkeretet. Szórakoztak a Hungária Parkban, jártak a Margit-szigeten.

⁷⁰ Évkönyv, 1943. 11–12, 19.

⁷¹ ld. 61. jegyz.

⁷² Évkönyv, 1943. 20.

⁷³ Évkönyv, 1943. 20.

⁷⁴ Neveléstörténet, 1999. 630.

Megnéztek egy színdarabot a Madách Színházban és imádkoztak a Szent István Bazilikában. Ezek a programok más iskolákban is hasonlóak voltak.⁷⁵

December és április között havonta egy, de néha több filmet is vetítettek a gyerekeknek. A *Leányálmok*, *Fehér hajó*, *Alcazár*, *Csipkerózsika*, *Megfagyott gyermek*, *Bismarck*, *Hamis eskü* című filmek többségükben inkább szórakoztatóak voltak, mint oktatási vagy nevelési célt szolgáltak.⁷⁶ Emellett azonban a faliújságra kirakott képekkel és újságcikkekkel igyekeztek szélesíteni a tanulók látókörét, és felhívták figyelmüket egyes rádióadásokra.⁷⁷

Az 1944–1945-ös események

Az 1944-es és 1945-ös év során a nővéreknek és az iskolának számtalan nehézséggel kellett szembenéznie, ami nyilvánvalóan összefüggött a politikai viszonyok változásával és azzal, hogy a háború elérte Magyarországot.

1944 tavaszán az Iparügyi Minisztérium lefoglalta az iskola épületét.⁷⁸ A tanítást azonban nem hagyták abba. Októberben a gyakori légiriadók miatt az órákat délutánra kellett áttenni, október 29-től pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter további intézkedésig ideiglenes szünetet rendelt el.⁷⁹ Novemberben magyar katonai híradós csoport költözött az iskola épületébe, akikkel a nővérek jó kapcsolatot alakítottak ki. Ezek a katonák a szovjetek közeledtének hírére elmenekültek.⁸⁰ December 25-én érték el a szovjet csapatok Piliscsabát, és reggel 7 órakor rövid ellenállás után el is foglalták a községet.⁸¹ Délután jelentek meg az első katonák az angolkisaszszonyok rendházában, és estére már 16–18-an voltak. A katonák alaposan leítették magukat, és azt kérdezték, hol alszanak a nővérek. Este 6-kor egy tiszt berontott a kápolnába, felugrott az oltár lépcsőjére és fegyverrel arra kényszerítette a nővéreket, hogy men-

⁷⁵ Évkönyv, 1943. 12–13., MÉSZÁROS, 2000. 261.

⁷⁶ Évkönyv, 1943. 7–9.

⁷⁷ SzfvPL No. 4512.sch. – 5294/1942.

⁷⁸ SzfvPL No. 7367K – 1247/1944.

⁷⁹ Évkönyv, 1945. 1.

⁸⁰ Krónika, 1945.

⁸¹ UNGVÁRY, 1998. 57.

jenek fel az emeletre. Egy másik szovjet tiszt mentette meg őket, és bezárkóztak az egyik emeleti szobába. A következő reggelén átmentek az irgalmas nővérek zárdájába, és onnan csak 1945. április 5-én költöztek vissza. Az iskolaépületben ez alatt az idő alatt szovjet elsősegélynyújtó kórház működött.⁸² Az irgalmas nővérek zárdájába kb. 400 nő menekült. A piliscsabai plébános, dr. Janisch Mihály, aki lazarista tartományfőnök is volt, egy oroszul tudó rendtársával a szovjet parancsnoktól kért védelmet a zárdák számára. A parancsnok két tisztet és őrséget helyezett el az irgalmas nővéreknél, akik megvédték a nőket. „5 hétig Timosenko kapitány, a marsall unokaöccse, igen finom és jó szívű férfi, volt a zárdába. Minden orosz katonát kikergetett, ha jöttek. Mikor el kellett mennie, a nővérek meg is siratták” – írta az eseményekről Janisch Mihály.⁸³ Tyimosenko kapitány Szemjon Konsztantyinovics Tyimosenko szovjet marsall unokaöccse volt, aki ekkoriban a 2., a 3. és a 4. Ukrán Front hadmozgásait koordinálta.⁸⁴

Általános iskola

1945. augusztus 18-án jelent meg a 6650. számú miniszterelnöki rendelet a kötelező 8 osztályos általános iskolák megszervezéséről. A Magyar Katolikus Püspöki Kar szeptember 12-i körlevelében a miniszterelnöki rendeletet a katolikus iskolákra vonatkozóan is életbe léptette, azaz az 1945/46-os tanévben ezeket az iskolákat is át kellett szervezni általános iskolákká.⁸⁵

Klotildligeten az általános iskola megszervezése tanárhiány és elnéptelenedés miatt először nem sikerült. A piliscsabai általános iskola a lakosság csökkenése miatt nem tudott kellő számú tanulót átadni, így a nővérek nem tudták kiépíteni az alsó tagozatot.⁸⁶ Az okozott problémát, hogy a németek kitelepítése jelentősen megváltoztatta Piliscsaba népességi viszonyait. Az elnéptelenedés miatt a nővérek meg akarták szüntetni a polgári iskolát is, és helyette bent-

⁸² Krónika, 1945.

⁸³ Janisch Mihály jelentése a püspöknek Piliscsaba hitélete tárgyában. SzfvPL No. 4512 – 30/1945.

⁸⁴ SIPOS, 1997. 453.

⁸⁵ MÉSZÁROS, 1989. 34. skk.

⁸⁶ SzfvPL No. 4512A.sch. – 5710/1946.

lakásos elemi iskolát kívántak nyitni betegeskedő fővárosi gyermekeknek.⁸⁷ A szülők, növendékek és a helyi elemi iskola igazgatója hiába kérte a tartományfőnöknőt, hogy változtassa meg döntését. Ekkor a püspökhöz fordult a piliscsabai plébánia adminisztrátora és egy szülő. Leveleikben azzal érveltek, hogy a kitelepített németek helyére érkező új telepésekkel a tanulók létszáma nemhogy csökkenne, de még nőni is fog.⁸⁸ A püspök a levelek hatására maga is azt kérte a tartományfőnöknőtől, hogy ne szüntesse meg az iskolát. Az ő kérését pedig már nem lehetett visszautasítani. A tartományfőnöknő végül is úgy döntött, hogy nem szüntetik meg a polgári iskolát, csak leépítik, azaz nem nyitnak első osztályt. Megjegyezte azonban a püspöknek írt válaszlevelében, hogy az elnéptelenedésnél is súlyosabb probléma a tanárhány, mivel a rendtagokra máshol van szükség.⁸⁹ Mindkét probléma megoldódott egy éven belül. A helyi szülők aláírásukkal kötelezték magukat, hogy gyermekeiket a megszervezendő általános iskolába fogják járatni, a romániai Élesden lévő rendházból pedig vissza kellett térniük Magyarországra a nővéreknek.⁹⁰ Az általános iskola leendő igazgatója, Kurzenreiter M. Margit nővér is az élesdi rendházból jött vissza, korábban már tanított Klotildligeten.⁹¹

Ekkoriban azonban egy újabb probléma merült fel. A piliscsabai és a pilisvörösvári általános iskola igazgatója propagandát folytatott a létesítendő iskola ellen. A piliscsabai igazgató és tantestület attól félt, hogy az új iskola miatt kevés lesz a tanuló, és el kell bocsátani tanárokat. Ezenkívül azért is sérelmezték, mert előzetesen nem kérdezték meg őket az iskola felállításáról. A piliscsabai igazgató, Medvedt Ede volt a helyi kántor, egyben a piliscsabai és a klotildligeti egyházközség jegyzője is. Ferenczy Pál lazarista atya, klotildligeti lelkész, szókimondó ember lévén, korábban szemére vetette, hogy előző meggyőzésével szemben baloldali lett és ezért köpö-

⁸⁷ SzfvPL No. 4512.sch. – 4666/1946.

⁸⁸ A németek helyére mezőkövesdi, szolnoki és rákóczipfalvai szegényparasztköltöztek. Néhány hónappal később a helyi szlovákok áttelepülése és a felvidéki magyarok beköltözése változtatott a lakosság összetételén. (DOBROVITSNÉ, 1970. 11.)

⁸⁹ SzfvPL No. 4512.sch. – 4730/1946., 4775/1946.

⁹⁰ SzfvPL No. 4512A.sch. – 4579/1947.

⁹¹ SzfvPL No. 4512.sch. – 5329/1947.

nyegforgató. Személyes ellentét volt tehát közöttük, sőt az egész ügyet egyesek a piliscsabai és a klotildligeti egyházközség ellentétéként fogták fel.⁹² A szülők azonban eldöntötték a kérdést, amikor aláírásukkal kötelezték magukat, hogy gyermekeiket az új iskolába fogják iratni.

A katolikus általános iskola tehát az 1947/48-as tanévben megkezdte működését, részben osztott alsó tagozattal és osztott felső tagozattal, 148 diákkal. Nehézséget okozott a tankönyvek hiánya, és az, hogy a szülőkkel közösen megállapított tandíjat sem tudta fizetni sok szülő, így a tanulók 50%-a szinte tandíjmentes volt. A legtöbb pénzt a világi tanárok fizetése és az iskola felszerelése emésztette fel. A pénzügyi gondokat új állások szervezésével igyekeztek megoldani.⁹³ Nem kellett azonban sokáig törni a fejüket ilyen problémákon, mert a következő évben államosították az iskolákat.

Az iskola államosítása

Ortutay Gyula kiszgazda miniszter 1948. április végén bejelentette az egyházi iskolák államosításának szándékát, május 15-én pedig már a törvénytervezetről tartott sajtótájékoztatót.⁹⁴ A püspöki kar még május 11-én körlevélben tudatta álláspontját, és kérte a hívek támogatását az államosítással szemben. Az áprilisi bejelentés után mindkét oldalon elkezdődött a küzdelem a sajtóban, gyűléseken, aláírásgyűjtések, agitációk formájában.⁹⁵ Több mint 500 város és falu tiltakozott a miniszternél levélben vagy táviratban az egyházi iskolákat ért támadások és az államosítás ellen.⁹⁶ A másik oldal is erőteljes kampányt folytatott, élvezve a helyi pártszervek és községi elöljáróságok támogatását.⁹⁷ Klotildligeten is tüntettek a szülők az iskola államosítása ellen. Erre az MKP helyi szervezete, piliscsabai tanítók és klotildligeti lakosok tömeggyűlést szerveztek, amelyen az államosítás előnyeit fejtegették.⁹⁸ Pócspeytriben június 3-án este a

⁹² SzfvPL No. 4512A.sch. – 4579/1947. és No. 4512A – 1397/1947.

⁹³ SzfvPL No. 4512A.sch. – 5094/1947.

⁹⁴ GERGELY, 1985. 63.

⁹⁵ MÉSZÁROS, 1989. 131–161.

⁹⁶ MINDSZENTY, 1989. 207.

⁹⁷ MÉSZÁROS, 1989. 158.

⁹⁸ DOBROVITSNÉ, 1970. 102.

községi képviselőtestület azért gyűlt össze, hogy a helyi katolikus iskolával kapcsolatban állást foglaljon. Előre lehetett tudni, hogy felsőbb utasításra az államosítást fogják támogatni. A községháza előtt összegyűlt lakosság az államosítás ellen tiltakozva várta a döntést. A két helyi rendőr felszólította az embereket, hogy menjenek haza, de azok nem tettek eleget a felszólításnak. A tömegben az egyik rendőr saját puskájával halálra sebezte magát. Az eset kivizsgálására Budapestről érkeztek nyomozók. Háromnapos hallgatás után, június 6-án jelent meg a belügyminisztérium közleménye, amely szerint a plébános felbujtására a községi segédjegyző lőtte le a rendőrt. Június 10–11-én rögtönítélő bíróság halálra ítélte a segédjegyzőt és azonnal ki is végezték. A plébános életfogytiglani börtönbüntetést kapott. A történeteket az állami propaganda jól ki tudta használni, és innentől kezdve felgyorsultak az események. Zár alá vették az egyházi iskolák ingó és ingatlan vagyonát és benyújtották a parlamentben az államosítási törvényjavaslatot. A püspöki kar már június 7-i ülésén, előre látva a törvény elfogadását, megtiltotta a szerzeteseknek és papoknak, hogy az államosított iskolákban tanítsanak, aminek nagy többségük eleget is tett. Június 16-án azután az országgyűlés elfogadta az iskolák államosításáról szóló 1948:XXXIII. törvénycikket.⁹⁹ A klotildligeti iskolát a piliscsabai alá rendelték, azaz csak alsó tagozata volt, a felső tagozatosok pedig a piliscsabai iskolába mint körzeti iskolába jártak egészen 1956 szeptemberéig.¹⁰⁰ Az az ember, Medvedt Ede, a piliscsabai igazgató lett az iskola vezetője, aki egy évvel korábban hevesen ellenezte az intézmény létrejöttét.

Az iskolák államosításáról szóló törvényhez tartozó végrehajtási rendelet megengedte, hogy ha az államosított iskola helyiségeit nem csak tanítási célra használták, továbbra is használhatják más célra, ameddig a máshol való elhelyezésről nem gondoskodnak.¹⁰¹ Mégsem lehetett ezután diákmisét tartani az iskola kápolnájában. A helyiség ugyanis úgy volt kialakítva, hogy a szentélyt eltolható fafalak segítségével, két tanterem egybenyitásával lehetett kápolná-

⁹⁹ GERGELY, 1985. 67. skk., MÉSZÁROS, 1989. 159–175., MINDSZENTY, 1989. 205–209.

¹⁰⁰ DOBROVITSNÉ, 1970. 113. Az iskolát államosító rendelet: 2700/1949. V.K.M. eln. sz.

¹⁰¹ 8000/1948. VKM-rendelet 8. § (3) In: *Magyar Közlöny*, 1948. 1458.

vá bővíteni az istentiszteletek időtartamára. Az igazgató azonban ezt a két tantermet lezáratta, a szentély használatának engedélyezése pedig önmagában nem volt elég.¹⁰² A diákmiséket ezután a pilisligeti templomban tartották.

1949 szeptemberében az Elnöki Tanács 5/1949. számú törvényerejű rendelete megszüntette a kötelező vallásoktatást a magyar iskolákban. Ezzel összefüggésben vették le az akkor már pilisligetinek nevezett iskola tantermeinek faláról is a keresztet. A helyi lelkes, Hír Antal lazarista atya tiltakozott ez ellen az iskola igazgatójánál, de eredménytelenül.¹⁰³ Ha az igazgató eleget tesz a tiltakozásnak és visszahelyezi a keresztet, legjobb esetben is állásának elvesztésével fizetett volna érte.

Az említett két eset tragikumában rejlett, hogy egy olyan, valóságát gyakorló katolikus ember volt ekkor az iskola igazgatója, aki évtizedeken keresztül kántor és jegyző volt a piliscsabai és klotildligeti egyházközségekben.

Az iskola államosításával kapcsolatos viták évekig elhúzódtak. 1948. szeptember 16-án a helyszínen bizottság tárgyalt az angolkisasszonyokkal, és a klotildligeti ingatlanok megosztására tett javaslatot a minisztériumnak. Mivel a minisztériumtól nem érkezett válasz, a helyi kéttagú államosító bizottság 1950. február 4-én úgy döntött, hogy nemcsak az iskolaépületet, hanem a nővérek minden ingó és ingatlan vagyonát is államosítják. Arra hivatkoztak, hogy a többi épület tanítói lakás volt, a telkek pedig az iskola fenntartására szolgáltak. Egyébként is az angolkisasszonyoknak mint tanítórendnek a gyermekek nevelése lett volna a feladata, az államosítás után azonban nem akartak tovább tanítani. Ezenkívül az iskolának a többi épületre is szüksége volt, hogy tanulószobákat, úttörő otthonokat alakítson ki, és a jövőben bentlakásos általános iskolává válhasson. *„Tekintettel arra is, hogy az angolkisasszonyok itt léte a növendékek nevelésére káros hatással lenne annyiban, hogy az iskola növendékeit érintkezés folytán nem a mai kor szelleméhez méltó irányítást adnának (!) itt létük káros a nevelés tekinteté-*

¹⁰² SzfvPL No. 4512A – 2716/1949.

¹⁰³ SzfvPL No. 4512A – 2721/1949.

ben.”¹⁰⁴ A nővérek által az iskolából elvitt ingóságokat pedig visszakövetelik, és ha nem kapják meg, büntetőfeljelentést tesznek a nővérek ellen. Az angolkisasszonyok természetesen fellebbezést nyújtottak be a minisztériumhoz és továbbra is a rendházban éltek. Arra hivatkoztak, hogy a törvény és végrehajtási rendelete csak az iskolákat és tanulóotthonokat államosította, a többi épületet és területet azonban meghagyták a szerzeteseknek; a rendház már az iskola létesítése előtt is megvolt, a szerzetestanárok pedig nem tanítói lakásban, hanem rendházban laktak. Ezenkívül rendi bútorokat vittek el az iskolaépületből, amelyeket csak ideiglenesen tároltak az igazgatói irodában.¹⁰⁵

A kérdést vizsgálva először is meg kell jegyeznünk, hogy nem arról volt szó, hogy az angolkisasszonyok nem akartak tanítani az államosítás után. Igaz ugyan, hogy az államosításról szóló törvény szerint az állam átveszi az alkalmazottakat,¹⁰⁶ de amint már korábban említettem, a püspöki kar a hittanárok kivételével megtiltotta a szerzetestanároknak, hogy az államosított iskolákban tanítsanak.¹⁰⁷ Másrészt a törvény 3.§. (1) kimondja: *„Azoknak a kisdedóvóknak, iskoláknak és tanulóotthonoknak, amelyeknek fenntartását az 1.§. rendelkezése alapján az állam veszi át, épülete, berendezése, felszerelése és a kisdedóvoda, az iskola fenntartását szolgáló egyéb vagyona (tanítói föld, lakás, stb.), mint közművelődési céltárgyon, az állam tulajdonába megy át.”*¹⁰⁸ Csakhogy ebben az esetben nem tanítói lakásról volt szó. Az természetesen nehezen választható szét, hogy mi szolgált az iskola fenntartására és mi a nővérek ellátására, hiszen a nővérek feladata a tanítás volt. Ugyanígy nehezen volt szétválasztható, hogy a rendház melyik része szolgált rendház céljára és melyik része volt tanulóotthon. A törvény végrehajtásáról szóló miniszteri rendelet pedig, amire a nővérek fellebbezésükben hivatkoztak is, kivételt tesz: *„Nem veszi át az állam az egyébként a törvény 1.§. (1) bekezdése alá eső tanulóotthonnak azt a részét,*

¹⁰⁴ A kéttagú államosító bizottság jegyzőkönyve (1950. február 4.). MOL XIX-I-1-n 75. doboz 1215-46P/1950. Pilisligeti volt r. kat. iskola

¹⁰⁵ Krigovszky Magdolna tartományfőnöknő fellebbezése (1950. február 11.) MOL XIX-I-1-n 75. doboz 1215-46P/1950. Pilisligeti volt r. kat. iskola

¹⁰⁶ 1948:XXXIII. 2.§. In: CJH, 203.

¹⁰⁷ GERGELY, 1985. 67.

¹⁰⁸ CJH, 203–204.

amelybe rendtagok, papnövendékek vagy lelkészi szolgálatra készülő növendékek rendszeresen el vannak helyezve.”¹⁰⁹ Az ingatlanok megosztása tehát az akkori törvények szerint is jogos kérés volt. Az első tárgyalóbizottság meg is állapodott a nővérekkel, ahogy már korábban említettem, csakhogy a javaslatra a minisztérium nem adott választ, az idő pedig a szerzetesek ellen dolgozott, és a kéttagú államosító bizottság már a nővérek számára kedvezőtlenebb politikai helyzetben, 1950 elején hozta meg döntését. Egyértelműen mutatja ennek a döntésnek a valódi indokát nemcsak a jogszabályok önkényes értelmezése, de a nővéreknek a gyerekekre gyakorolt káros hatásáról szóló fejtegetés is. A minisztérium a nővérek felbuzdulását április 22-én elutasította, indoklásában megismételve a bizottság érveit: ezek szerint a nővérek hiába lakják jelenleg is az épületet és hiába volt az már tulajdonukban az iskola létesítése előtt is, a törvény alapján minden tanítói, kántortanítói természetbeni lakás és földingatlan az állam tulajdonába kerül. A szerzetesrend tagjai elsősorban pedagógusok voltak és csak másodsorban szerzetesek, így az iskolával együtt természetesen a közvetlen szomszédságában lévő természetbeni lakást is államosítják. Mire azonban augusztus 15-én megszületett a véghatározat, hogy az ingatlanokat a Magyar Államkincstár tulajdonaként jegyezzék be,¹¹⁰ a kérdés már más oldalról is megoldódott.

Július 31-ről augusztus 1-re virradó éjszaka ugyanis, a tervek szerint 23.00 és 24.00 között, a szerzetesek elhurcolásának utolsó, negyedik szakaszában a klotildligeti rendházban lakó tíz angolkisasszony nővért Zircre vitték.¹¹¹ Szeptember 7-én pedig megjelent az Elnöki Tanács 34/1950. számú törvényerejű rendelete, amely betiltotta a szerzetesrendek működését Magyarország területén. Ezzel lezárult az angolkisasszonyok klotildligeti történetének egy szakasza, hogy a történet majd a rendszerváltás után folytatódjon.¹¹²

¹⁰⁹ 8000/1948. VKM-rendelet 2.§. (2) In: *Magyar Közlöny*, 1948. 1456.

¹¹⁰ MOL XIX-I-1-n 75. d. 1215-46P/1950. Pilisligeti volt r. kat. iskola

¹¹¹ BL, Közrendészeti Főosztály, VI. Rendőrhatósági Osztály, Ikt. szám: 00421/1950., 43. raktári szám

¹¹² 1992 szeptemberétől ugyanis újra tanítanak angolkisasszony nővérek az általános iskolában, és beköltözhetek volt rendházukba is. Az iskolát 1995 szeptemberétől vette át a szerzet. Az intézmény jelenleg Ward Mária nevét viseli, általános iskolaként és nyolcosztályos gimnáziumként működik, világi tanárok

A klotildligeti polgári iskola megszületése egy országos folyamatba illeszkedett, amelynek keretében a két világháború között Magyarországon a szerzetesi élet felvirágzott. A kedvező helyi adottságok segítették létrejöttét. A szerzetesrendek felvirágzása tehát részben öngerjesztő folyamatnak tekinthető, hiszen például egy újabb szerzet megtelepedését egy településen elősegítette az, ha ott már egy másik szerzet vagy egyházi intézmény működött.

Ezt a fejlődési folyamatot előbb a háború, majd pedig az iskolák államosítása és a szerzetesrendek betiltása akasztotta meg. A klotildligeti polgári iskola már a második világháború idején szerveződött meg, így csak néhány éve maradt a nevelőmunkára.

Az iskola tevékenységét megnehezítette, hogy a zömmel német és szlovák ajkú lakosság otthon is németül vagy szlovákul beszélt, az elemi iskolai képzés kétnyelvű volt, így a polgári iskolába kerülő gyerekek nem tudtak kellő szinten magyarul, nehézségeik voltak a helyesírással, fogalmazással, és kifejezőképességüket is gátolta a magyar nyelv hiányos ismerete. Ez megmutatkozott tanulmányi eredményükben is.

Az iskolában, mivel katolikus szellemű volt, mindig is előtérben állt a valláserkölcsei nevelés. Az állami neveléspolitikában az 1930-as, 1940-es években itt is éreztette hatását, amelynek következtében hangsúlyossá vált a nevelés nemzeti, sőt a fiúk esetében katonás jellege.

Az iskolaépület felépítése és felszerelése végig probléma volt, ráadásul a nehezen megszerzett felszerelés nagy része 1944–45-ben elpusztult. 1945 után először a megfogyatkozott tanulói létszám és a tanárhiány okozott nehézségeket, és akadályozta az általános iskolává való átalakulást, majd pedig a szomszédos iskola igazgatója gördített akadályokat az intézmény átalakulása elé. Mire 1947-re sikerült úrrá lenni a nehézségeken, már küszöbön állott az iskolák államosítása, így csupán egy évig tudott az iskola katolikus általános iskolaként működni, pedig a szülőknek volt igénye egy ilyen típusú intézményre.

Az államosítással kapcsolatos vitás kérdéseket az angolkiszaszonyok és az állam között a szerzetesrendek betiltása „oldotta meg”, évtizedekre lehetetlenné téve, hogy a nővérek bármilyen módon részt vehessenek az iskola életében.

FÜGGELÉK

A polgári iskola igazgatói:

Krigovszky M. Magdolna	1939–1940
Semsey M. Gizella	1940–1942 (†1942)
Borbély M. Jozefine	1942–1943
Peller M. Irén	1943–1946
Krigovszky M. Magdolna	1946–1947

Az általános iskola igazgatója:

Kurzenreiter M. Margit	1947–1948
------------------------	-----------

A tanulók létszámának alakulása 1939 és 1945 között¹¹³

Fiúk:

Tanév	Nyilvános tanulók					Magántanulók					Nyilvános és magántanulók együtt
	I.	II.	III.	IV.	össz.	I.	II.	III.	IV.	össz.	
1939-40	8	-	-	-	8	-	-	-	-	-	8
1940-41	12	17	-	-	29	-	-	-	-	-	29
1941-42	21	12	17	-	50	-	-	1	-	1	51
1942-43	21	25	20	15	81	4	2	2	3	11	92
1943-44	17	28	26	20	91	10	6	10	3	29	120
1944-45	9	12	15	17	53	-	-	-	1	1	54

Lányok:

Tanév	Nyilvános tanulók					Magántanulók					Nyilvános és magántanulók együtt
	I.	II.	III.	IV.	össz.	I.	II.	III.	IV.	össz.	
1939-40	9	-	-	-	9	-	-	-	-	-	9
1940-41	16	9	-	-	25	-	-	-	-	-	25
1941-42	13	16	12	-	41	-	-	-	-	-	41
1942-43	12	13	19	11	55	2	-	1	1	4	59
1943-44	24	19	16	19	78	6	4	4	2	16	94
1944-45	10	17	11	10	48	-	-	-	2	2	50

Fiúk és lányok együtt:

Tanév	Nyilvános tanulók	Magántanulók	Nyilvános és magántanulók együtt
1939-40	17	-	17
1940-41	54	-	54
1941-42	91	1	92
1942-43	136	15	151
1943-44	169	45	214
1944-45	101	3	104

¹¹³ Évkönyv, 1945. 11.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

1. FORRÁSOK

1.1. KIADATLAN FORRÁSOK:

- BL** Belügyminisztérium Levéltára, Közrendészeti Főosztály, VI. Rendőrhatósági Osztály, Ikt. szám: 00421/1950., 43. raktári szám
- MOL** Magyar Országos Levéltár
K 501 Vallás- és közoktatásügyi minisztériumi levéltár, Polgári iskolákra vonatkozó iratok 866. csomó 3. tétel Klotildligeti római katolikus polgári iskola
X 7593. 21184. doboz Székesfehérvári Püspöki Levéltár
Visitationes Canonicae
XIX-I-1-n Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Államosítási iratok 75. doboz 1215-46P/1950. Pilisligeti volt r. kat. iskola
- SzfvPL** Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
No. 322N Angolkisasszonyok iratai
No. 322 Női szerzetekre vonatkozó vegyes iratok, 1938–1939
No. 7367K Angolkisasszonyok iratai
No. 4512 Piliscsaba plébánia iratai
No. 4512A Klotildliget lelkészség iratai
No. 4512.sch. Piliscsabai iskolaügyek
No. 4512A.sch. Klotildligeti iskolaügyek

1.2. KÉZIRATOS ÉS NYOMTATOTT FORRÁSOK

BEKE

- 1992** *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között.* I–II. köt. Összeállította és bevezette: BEKE Margit. München – Budapest, Aurora, 1992 (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.).

CJH

- Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Milleniumi emlékkiadás. 1948. évi törvénycikkek.* Jegyz.: VINCENTI Gusztáv, GÁL László. Franklin-Társulat kiadása, h. n., é. n.

CsÍKY

- 1992** CsÍKY Gábor: Angolkisasszonyok. In: *Piliscsabai Polgár*, 1992. márc., 12.
- 1995** CsÍKY Gábor: Veni Sancte! In: *Piliscsabai Polgár*, 1995. szept., 1.

DOBROVITSNÉ

- 1970** DOBROVITS Mátyásné: *Piliscsaba felszabadulási emlékkronikája 1945–1970*. Kézirat. Piliscsaba, 1970. Pest Megyei Levéltár XXXII. 5-a 81. doboz Krónikák levéltári gyűjteménye, Budapesten őrzött pályázatok.

ERDŐSI

- 1991** ERDŐSI (Eidenpenz) Ferenc: Én is építettem a ligeti iskolát. In: *Piliscsabai Polgár*, 1991. máj., 8-9.

Évkönyv

- 1943** *Az Angolkisasszonyok Sancta Maria Intézetének Róm. Kat. Polgári Iskolája Klotildliget évkönyve az 1942–43. iskolai évről. Az iskola fennállásának 4. évében.* Közzétette: M. BORBÉLY M. Jozefine. Klotildliget, 1943.
- 1945** *Az Angolkisasszonyok Klotildligeti Sancta Maria Intézete Róm. Kat. Polgári Iskolájának évkönyve az 1944–45. iskolai évről.* Szerk.: M. PELLER M. Irén. Kézirat. SzfvPL No. 4512.sch. – sz. n.

Krónika

- 1945** *A klotildligeti rendház krónikája az 1944–45. iskolai évben.* Gépelt kézirat. Az angolkisasszonyok klotildligeti rendházának tulajdonában.

Magyar Közlöny

- 1948** *Magyar Közlöny*, 144. szám, 1948. június 27.

MINDSZENTY

- 1989** MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. 4. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 1989.

Schematismus

- 1940** *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Albaregalensis ad annum Domini MCMXL.* Székesfehérvár, Vörösmarty Nyomda, 1940.

Schematismus

1950 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Albaregalensis. Ad annum Domini jubilarem MCML.* Székesfehérvár, Vörösmarty Nyomda, 1950.

Visitatio

1965 *Canonica Visitatio Pilisliget, 1965.* Gépelt kézirat. Klotildligeti Római Katolikus Plébánia Irattára.

2. SZAKIRODALOM

DIÓS

1993 DIÓS István: Angolkisasszonyok. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. 1. köt. Főszerk.: DIÓS István. Budapest, Szent István Társulat, 1993. 276.

GERGELY

1985 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.

1999 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* 2. jav. kiad. Budapest, Pannonica Kiadó, 1999.

GYALAY

1997 GYALAY Mihály: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon.* 2. köt. 2. kiad. Budapest, 1997.

MÉSZÁROS

1988 MÉSZÁROS István: *A pápai bencés gimnázium.* Pannonhalma, k. n., 1988.

1989 MÉSZÁROS István: *Mindszenty és Ortutay.* A szerző kiadása. Budapest, 1989.

1990 MÉSZÁROS István: *Iskola Szent Márton hegyén. A pannonhalmi Bencés Gimnázium története.* S. a. r. BORIÁN Elréd. Pannnhalma, k. n., 1990.

1994a MÉSZÁROS István: *A soproni bencés gimnázium.* Budapest, Bencés Kiadó, 1994.

1994b MÉSZÁROS István: *A budapesti és csepeli bencés gimnáziumok.* Pannonhalma, Bencés Kiadó, Efo Kiadó és Nyomda, 1994.

MÉSZÁROS**2000**

MÉSZÁROS István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest, Szent István Társulat, 2000.

NAGY**1992**

NAGY Mária: *Tapolca Felsőbb Népiskolájának és polgári iskoláinak története (1868–1948)*. In: *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 2. 1991. Tapolca, 1992. 331–355.

Neveléstörténet**1999**

PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: *Neveléstörténet*. 7. kiad. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

PUSKELY**1989**

PUSKELY Mária: *Szerzetesek*. 2. bőv. kiad. Budapest, Zrínyi Nyomda Kiadója, 1990.

1995

PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség*. 1. köt. Budapest, Bencés Kiadó, 1995.

RUBINT**1985**

RUBINT Ágnes: *A békési polgári leányiskola története*. Békéscsaba, Békési Városi Tanács, 1985.

SIMON**1979**

SIMON Gyula: *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979.

SIPOS**1997**

Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: SIPOS Péter. Szerk.: RAVASZ István. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 1997.

STIPKOVITS**1996**

Körmend iskolatörténete. Szerk.: STIPKOVITS Ferenc. Körmend Város Önkormányzata, 1996.

SZÁLKA**1991**

SZÁLKA Irma: *A budai Szent Margit Intézet története 1920–1948*. Budapest, a szerző kiadása, 1991.

SZÁNTÓ**1988**

SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. 2. köt. 2. kiad. Budapest, Ecclesia, 1988.

SZITHA

1990

SZITHA Mária: A nyíregyházi Angolkisasszonyok iskolájáról. In: *Pedagógiai Műhely Nyíregyháza*, 1990/3., 39–47., 1990/4., 72–82.

TOMPAN

1999

TOMPAN Magdolna: Fejezetek a battonyai római katolikus polgári leányiskola történetéből 1935 és 1947 között. In: *Belvedere meridionale* 11 (1999), 3–4., 96–121.

TÖLGYESI

2000

TÖLGYESI József: *A devecseri polgári iskola története 1925–1948*. Devecser, k. n., 2000.

UNGVÁRY

1998

UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma*. h. n., Corvina, 1998.